

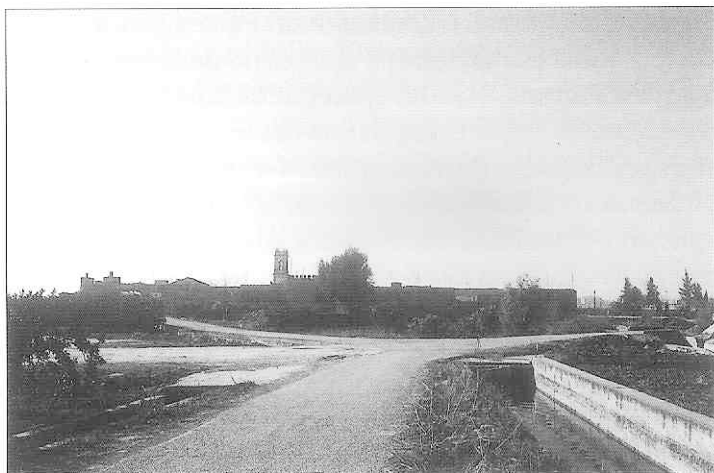
VICENT FELIP SEMPÈRE

RECULL PER A UNA HISTÒRIA DE NULES
(BARCELONA, 1977 - NULES, 2000)

I

«La vila de Mascarell, un conjunt històric-
artístic a preservar»
Penyagolosa.
II^a època, núm.: 16, pp.: s/nº.
Castelló, 1981.

La imatge de Mascarell ens retorna al passat d'aquesta vila de conquesta.

LA VILA DE MASCARELL, UN CONJUNT HISTÒRIC-ARTÍSTIC A PRESERVAR.

Ben bé al bell mig de la Plana Baixa i envoltat d'horta i de plantacions de tarongerars el lloc de Mascarell, a començaments del present segle, semblava haver-se aturat en el temps. Darrerament, però, aquest poblet que és l'únic del País Valencià que conserva la totalitat de son recinte amurallat, ha vist perillar greument la seua fesomia atàvica de poble de reconquesta.

Antoni M^a. Alcover, Francesc de Borja Moll i Pasqual Meneu¹, creuen que el topònim Mascarell té el seu origen en la paraula àrab

1.- ALCOVER, A. M^a., MOLL, F. de B.: *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Ciutat de Mallorca, 1977, Vol. VII, p. 278; MENEU, P.: *Nombres àrabes de la Província de Castellón o usados en ella*, Castelló, 1925, B.S.C.C., Vol. VI, p. 201.

Mu'askarum: el Campament. L'arabista Asín Palacios inclou Mascarell a la llista de topònims probablement aràbics no desxifrats encara².

En aquests últims anys ha aparegut la hipòtesi que fa vindre el topònim de *Masjar* + la partícula llatina *ellum: el Pedregalet*³.

Bandegem aquesta darrera opinió decantant-nos per la primera, que considerem més vàlida; és aquesta la que ens explica, en gran part, el que un poble d'habitants essencialment àrabs fins l'expulsió dels moriscos a l'any 1609 tinga planta i traçat propi de les poblacions de reconquesta, apartant-se de les peculiaritats urbanístiques de les poblacions àrabs de la zona: la Vilavella, Borriana i Onda, per exemple.

L'ascendència de *Mu'askarum* lligaria perfectament amb la tradició, encara hui arrelada a la comarca, que Mascarell fou fundat per part dels moros que foren expulsats de Borriana pel rei Jaume el Conqueridor per haver-li oferit resistència, però als qui va donar guiatge fins al terme de Nules⁴. És lògic que els moros expulsats escollissen per establir-se un lloc proper a les seues terres de conreu, just a la ratlla dels termes de Nules i Borriana, vora el camí antic que enllaçava dites poblacions, i que, fins bastir els nous habitatges, visqueren en tendes de campanya, donant així sentit al fet que a la nova població se l'apel·lés *el Campament*.

No creiem que Jaume el Conqueridor autoritzés els moros de Borriana a recollir-se al castell de Nules, ja que aquest encara no li havia estat retut, essent considerat com un dels més forts de la zona, pel qual motiu el Conqueridor va anar ajornant la seua conquesta fins l'any 1238⁵. Avala aquesta possibilitat el fet que al Senyor de Nules se l'indemnitzés amb la significativa quantitat de 1610 lliures per les terres que els moriscos expulsats de la Baronia de Nules posseïen a les terres de realenc de Vilareial i Borriana, antic terme d'aquesta darrera població⁶. Altra dada que podem aportar per a confirmar la fundació de Mascarell al temps de la reconquesta és el fet que en cap document anterior aparega menció alguna de l'existència d'aquest poblet, al contrari del que passa respecte a altres llocs habitats de la contrada, posem per cas: L'Alcúdia, Carabona, la Ràpita i Llombai.

2.- ASIN, M.: *Contribución a la toponimia árabe de España*, Madrid, 1940, p. 152.

3.- DOMINGO, C.; VICENT, J.A.; BARCELÓ, M^a. C.: *La Vilavella*, València, 1977, p. 173.

4.- *Llibre dels Fets*, Edició i notes de SOLDEVILA, F., Barcelona, 1971, p. 80.

5.- *Llibre dels Fets*, Edició i notes de SOLDEVILA, F., Barcelona, 1971, p. 105.

6.- A.C.A.: *Consell d'Aragó*, lligall 607, exp. 18.

El primer document en què apareix Mascarell és la venda que Ramon de Montcada i sa Muller Elisenda feren de la Pobla de Nules a Berenguer de Thovia. En aquest document, datat a la ciutat de València el 27 de novembre del 1310, apareixen com a límits del terme de la Pobla de Nules els topònims de la *Serraleta*, el torrent de la *Font Freda*, el camí de la *Torre Motxa*, l'*Aljub*, el terme de *Moncofa* i el terme de *Mascarell*⁷.

Pocs anys després, el 9 d'octubre del 1316, Gilabert de Centelles comprava al seu sogre, Ramon de Montcada, el castell i terme de Nules⁸, i al dia següent demanava al rei Jaume el Prudent li permetera recuperar per al feu de Nules, entre altres, unes possessions situades a la vora de *Mascharol*⁹.

Prou significatiu és el fet que el dia 6 de juny del 1331 Gilabert de Nogaria va renunciar, davant el rei Anfós el Benigne, als furs d'Aragó acollint-se als de València, que deuriem des d'aquell mateix moment aplicar-se als seus llocs de Pardines, Xova, Alcúdia, Benigafull, Alboraià, Almàssera i Mascarell¹⁰.

Que Mascarell aparega en aquesta època com un lloc propietat d'una família diferent a la dels Montcada o la dels Centelles podria tindre una explicació si haguera atés venut, com altres possessions, per Ramon de Montcada; el que ja no resulta tan explicable és que el lloc de Mascarell estiguera regit pels furs aragonesos, puix el castell i terme de Nules, dins el qual deuria estar comprés Mascarell, foren donats a Guillem Ramon de Montcada, segons Costums de Barcelona¹¹.

A partir d'aquesta època es perden les dades documentals referents a Mascarell, no tenint constància de quan es va integrar o reintegrar dit poble a la Baronia de Nules.

No serà fins ben entrat el segle XVI que tornarem a tindre noves sobre Mascarell.

Al capatré de peites del terme de la vila de Nules de l'any 1529 apareixen 128 teòrics propietaris residents a Mascarell; d'ells només dos porten nom o cognom cristià: *Lope Ferrer* i *Onorat Mora*. Aquestes 128 persones que apareixen a l'esmentat capatré segurament són tots els caps de família residents a l'esmentat lloc, ja que molts d'ells no tenen ressenyada cap propietat¹².

7.- A.C.A.: *Cancelleria*, Reg. 207, ff. 171vº 172vº.

8.- A.C.A.: *Cancelleria*, Reg. 287, f. 53rº.

9.- A.C.A.: *Cancelleria*, Reg. 213, f. 225rº-vº.

10.- A.C.A.: *Cancelleria*, Reg. 483, ff. 198rº 199vº.

11.- A.C.A.: *Cancelleria*, Reg. 287, f. 53rº.

12.- A.H.Nu.: *Capatré de peites de la vila de Nules*, any 1529.

Al capatró de peites del terme de la vila de Nules de l'any 1564 només hi ha ressenyats 73 propietaris residents a Mascarell; d'ells 21 tenen cognoms cristians i la resta àrabs¹³, i al capatró de peites de Mascarell, d'eixa mateixa època, més de dues terceres parts dels 98 propietaris enumerats tenen cognoms àrabs i la tercera part restant cognoms cristians¹⁴. Gran part d'aquests últims són nous convertits, com a conseqüència del bateig forçós decretat per Carles I a l'any 1525; ens ho demostra el fet que molts d'ells apareguen a la relació de les cases dels moriscos de Mascarell escorcollades el 8 de febrer de l'any 1563 en compliment de les ordres de Felip II, per les quals els moriscos no podien posseir armes¹⁵.

La disminució d'habitants de Mascarell fou cada cop més forta, de manera que al capatró de peites del terme de la vila de Nules de l'any 1607 només hi ha 53 terratinents que resideixen a Mascarell, essent 20 d'ells moros, segons especifica al costat del nom una nota de mà posterior¹⁶. La disminució dels veïns de Mascarell cal lligar-la amb el mal ambient que es va crear a la Plana vers els moriscos, als darrers anys del segle XVI, atribuint-los tota classe de malifetes que succeïen a la comarca, i que va culminar amb la seua expulsió al setembre del 1609.

Amb l'expulsió dels moriscos Mascarell va restar pràcticament despoblat, ja que sobre els pocs veïns que restaren varen caure les càrregues dels censals del Comtat d'Oliva, arribant a situacions realment desesperades, segons va informar el Marqués de Caracena, Virrei de València, a Felip II¹⁷, per la qual cosa molts d'ells abandonaren la vila anant-se'n a altres llocs veïns; el mateix va passar amb la resta de les viles de la Baronia, com es desprén del Manual del Consell de la vila de Nules, anys 1592-1618.

L'any 1622 només eren 30 els terratinents residents a Mascarell¹⁸, el que ens fa pensar que la teòrica repoblació, posterior a l'expulsió dels moriscos, fou sobretot teòrica. Al 1663 només havien augmentat en dos els propietaris ressenyats¹⁹, i encara que per mig es va patir la pesta del 1647 caldrà cercar d'altres explicacions a aquest fet, puix ens consta que ni Nules ni Mascarell foren afectats per l'epidèmia²⁰.

13.- A.H.Nu.: *Capatró de peites de la vila de Nules*, any 1564.

14.- A.H.Nu.: *Vària segle XVI*.

15.- A.R.V.: *Reial*, 562.

16.- A.H.Nu.: *Capatró de peites de la vila de Nules*, any 1607.

17.- A.C.A.: *Consell d'Aragó*, lligall 1607, exp. 13/5

18.- A.H.Nu.: *Capatró de peites de la vila de Nules*, any 1622.

19.- A.H.Nu.: *Capatró de peites de la vila de Nules*, any 1663.

20.- A.H.Nu.: *M.C.V.N.*, anys 1633-1662.

Fins a l'any 1682 no s'alcançaren els 59 propietaris/habitants a l'esmentat lloc²¹, i la depressió econòmica i demogràfica en què es va vore enfonsat Mascarell ja no se superaria fins ben entrat el segle XVIII.

A l'època foral Mascarell, com la Vilavella i Moncofa, es va regir d'acord amb les Ordinacions i Establiments de la vila de Nules, estant baix l'autoritat, totes quatre poblacions, d'un mateix Governador General de la Baronia, i essent exercida la jurisdicció civil i criminal per un Justícia comú a les quatre viles, si bé cada població era administrada per un Consell particular propi²².

A la Guerra de Successió, Mascarell, va obrir ses portes als exèrcits de Felip V, i a les guerres carlines sofrí les envestides dels grups comandats per Cucala i els Sales.

A mitjan dels segle XIX va superar de nou els 400 habitants²³, però l'epidèmia de còlera del 1885 va repercutir de manera que al 1887 només en tenia 202, i al 1900 no passava dels 218²⁴. Al cens de població del 1950 s'alcançà de nou la xifra de 400 habitants, i al 1975 se sobrepassen els 500.

Últimament, degut a la forta immigració, la població està constituïda en més del 45% per forasters, que a poc a poc van integrant-se, si bé tal com van acomodant-se s'instal·len a Nules o a altres pobles de la comarca, el que fa que la seua població tinga les característiques d'ines- tabilitat i transitorietat.

Majoritàriament la gent de Mascarell treballa al camp i als magatzems de taronja de Nules, essent minoritaris els individus que tenen el seu camp d'activitats dins la indústria o del sector de serveis.

A últims del segle passat, en constituir-se un sindicat de regs propi, Mascarell es va vore integrat dins el municipi de Nules, tenint a l'Ajuntament de dita població un conseller que el representa.

Malgrat la seua annexió al municipi de Nules, Mascarell, manté les seues tradicions i festes populars, que celebra en honor de Sant Agustí, Sant Ramon i Mare de Déu dels Àngels.

Al seu escut té les quatre barres dels reis d'Aragó, com a testimoni de les curtes temporades en què els pobles de la Baronia de Nules foren incorporats a la Corona.

21.- A.H.Nu.: *Capatré de peites de la vila de Nules*, any 1682.

22.- A.H.Nu.: *Vària segles XVI-XVII*.

23.- MADOZ, P.: *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España*, Madrid, 1848, Vol. XI, p. 281; MIRALLES DEL IMPERIAL, A.: *Crónica de la Provincia de Castellón de la Plana*, Madrid, 1868, p. 17.

24.- SARTHOU, C.: *Geografía del Reino de Valencia*, Vol. III, p. 727.

La vila conserva l'església parroquial, de finals del segle XVII, restaurada amb desencert fa pocs anys, amb interessants esgrafiats del segle XVIII, segurament fets a similitud dels que hi ha a la capella de la Sang i els de l'ermita del Calvari de Nules.

A la capella de la Comunió hi ha una bona mostra de taulells de ceràmica valenciana del segle XVIII i algunes laudes sepulcral; així mateix conserva l'edifici de Ca la Vila, de finals del segle XVIII, de mitjanes proporcions però equilibrades i dignes. A la seua façana es poden vore les barres d'Aragó i una làpida commemorativa.

Les cases de Mascarell corresponen al tipus de cases dels llauradors de la comarca, encara que en els darrers anys la majoria d'elles han estat reformades amb mal gust i desencert.

Però el que dóna a Mascarell unes peculiaritats que el fan únic entre els pobles del País Valencià és, sense cap dubte, estar tot ell encerclat per muralles.

De planta quasi quadrangular, les muralles estan fetes amb morter, terra i rajoles; al centre de cadascun dels seus quatre costats té una torre, dues d'elles, les dels costats que donen a Llevant i Ponent, custodien els dos únics portals de la vila, apel·lats de l'Horta i de València, respectivament.

A finals del segle XIX les muralles foren restaurades, conservant-se en perfecte estat fins ben entrat el present segle.

D'un temps a aquesta part semblaven ser més importants els interessos particulars que aquest testimoni del nostre passat col·lectiu. Així, poc temps després d'acabada la guerra del 1936-1939, es va mutilar el portal dovellat de València, sembla ser que per tal que poguera passar el camió que entrava la farina. Als anys 60 es va cobrir la sèquia que, entrant per baix de la torre del portal de València, recorre pegada a la muralla l'interior de la població uns 25 metres i que està documentada des de mitjans del segle XVI. A eixa mateixa època començaren a obrir-se portes i finestres al llenç de muralla del portal de l'Horta, instal·lant-se portes plegadisses de ferro, reixes i altres elements d'alumini que constitueixen un greu atemptat contra el conjunt històric-artístic. Tots aquests atemptats han estat fets, quasi en sa totalitat, sense cap tipus de permís d'obres, tenint en sa majoria clares característiques d'il·legalitat.

També, no fent cas de les disposicions vigents que protegeixen els voltants dels conjunts històrics-artístics, s'han instal·lat i ampliat indústries que trenquen les perspectives que, no fa massa anys, s'observaven des de la via del ferrocarril i la carretera de Nules a Borriana.

Com a conseqüència de diferents denúncies posades davant la Direcció General del Patrimoni Artístic, la Junta Provincial de Monuments de la Delegació del Ministeri de Cultura a Castelló, l'any 1979, va redactar un informe pel que s'aconsellava: *«asistencia urgente y dotación de la Dirección General para reparar, en la medida de lo posible, los daños, prevenir de otros y que se conserve el recinto. Convendrá hacer publicidad de la primera aportación aprobada por el Ministerio de Cultura como medida de concienciación»*.

Al juny d'eixe mateix any, 1979, la Direcció General del Patrimoni donava quatre milions de pessetes per a la restauració de les muralles, i al juny de l'any següent cinc milions més.

El projecte de restauració fou elaborat per l'arquitecte Paco Segarra Bel, i a hores d'ara ja estan pràcticament acabades la primera i segona fase de la restauració.

Caldrà esperar que d'ara en avant ningú no s'ocupe de desfer el que els anys i, darrerament, la Delegació de Cultura s'han encarregat de protegir; guardant així, potser, un dels millors exemples de poble amurallat de reconquesta de tot el País Valencià²⁵.

25.- Després de la restauració última es varen continuar obrint portes i finestres a la muralla aplegant, durant l'Alcaldia de Sebastián Nebot, a l'any 1984, a edificar damunt mateix del llenç del costat de València i arxivant l'Ajuntament l'expedient sancionador que havia alçat la Conselleria de Cultura per la infracció.

Malgrat la protecció de la qual Mascarell gaudeix i l'obligació que els expedients d'obres de dita població siguen informats per la Unitat Tècnica de la Conselleria de Cultura a Castelló, les diferents corporacions municipals han continuat amb els ulls tancats, permetent les infraccions i atemptats i, amb la seua actitud, la conseqüent degradació del conjunt.

L'Any 1998 es va aprovar el Pla Especial que, a instàncies de l'Alcaldia i amb la subvenció de la Direcció General de Patrimoni de la Generalitat, va redactar l'arquitecte Francisco Taberner i que, teòricament, hauria d'haver aprofitat per posar pany i clau a tant de desgavell, així i tot sembla ser que dit Pla no es més que un paper mullat, ja que des de la Regidoria d'Obres de l'Ajuntament ha estat tradició no fer cap tipus de seguiment de les obres i practicar una política de fets consumats; ben significatiu és que el propi Ajuntament ha sigut el promotor del jardí que darrerament s'ha construït front el llenç de les muralles del costat del portal de Nules i que pareix consolidar la minva d'alçada de la muralla, produïda als anys setanta, amb el cobriment de la sèquia Major.

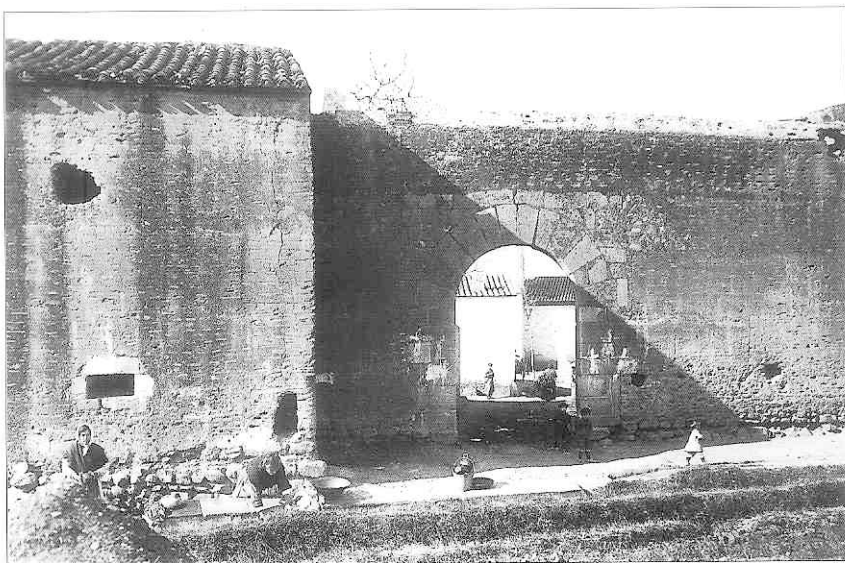
Una bona excepció fou la practicada per l'alcaldia de Vicent Martínez Lucas d'inicis dels anys 90 en fer enderrocar la quasi totalitat d'una segona planta construïda a un edifici de la plaça Major; però no tots els regidors acompanyaven l'actitud de l'Alcalde. Ben cert és també que la darrera Corporació Municipal va adquirir els terrenys i iniciar les gestions per tal de construir un nou cementiri que alliberarà el llenç de muralla de la part de València de l'antic cementiri allí situat, però la falta de conscienciació dels habitants i la tradicional condescendència de l'Ajuntament estan poc en consonància amb l'interès del conjunt amurallat declarat Monument Nacional.

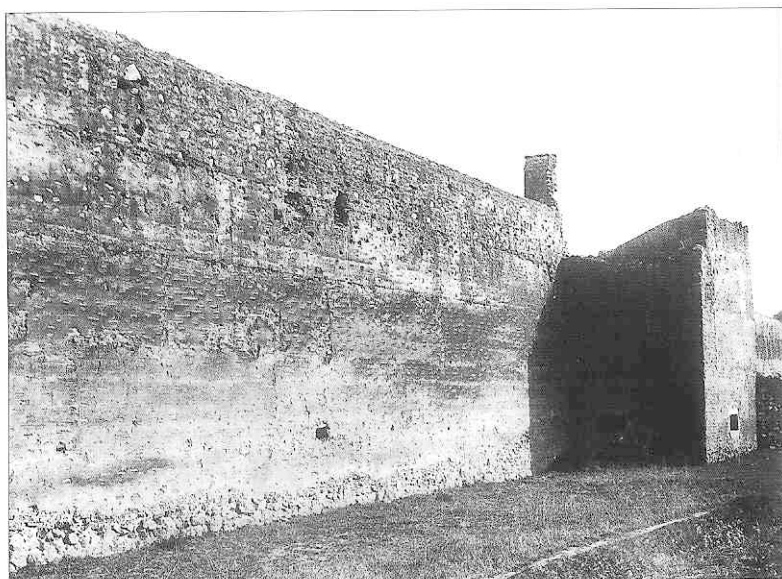
Portal de Nules, conegut també com de València. Damunt la porta, part de la creu de taulells amb l'escut dels Centelles que indicava la propietat dels senyors de Nules sobre aquesta població. En primer terme, el pont que permetia l'entrada a la població amurallada, per damunt de la séquia Major de Nules. Aquesta séquia feia el paper de vall a aquest costat de la muralla. (f.: Arx. Mas).

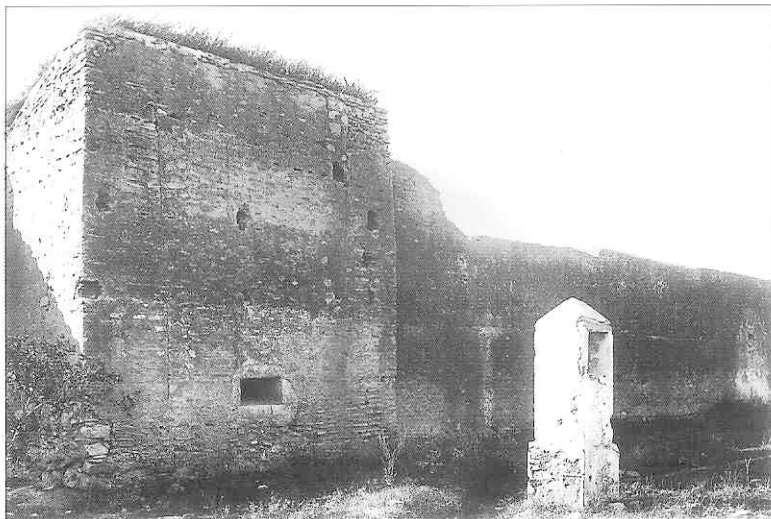
Visió interior de la muralla del costat del portal de Nules. Junt a la porta es veuen els accessos a la torre que la protegia, així com la séquia per on corria l'aigua de «sang i foc» quan tancaven les portes. Al fons la capella de Sant Miquel i un dels fanals de petroli de l'enllumenat públic a l'època. (f.: Arx. Mas).

Portal de l'Horta. El pas de la séquia de l'Horta de Mascarell va ser aprofitat, des de temps immemorial, per instal·lar en aquest lloc les lloses per fer la bugada. (f.: Arx. Mas).

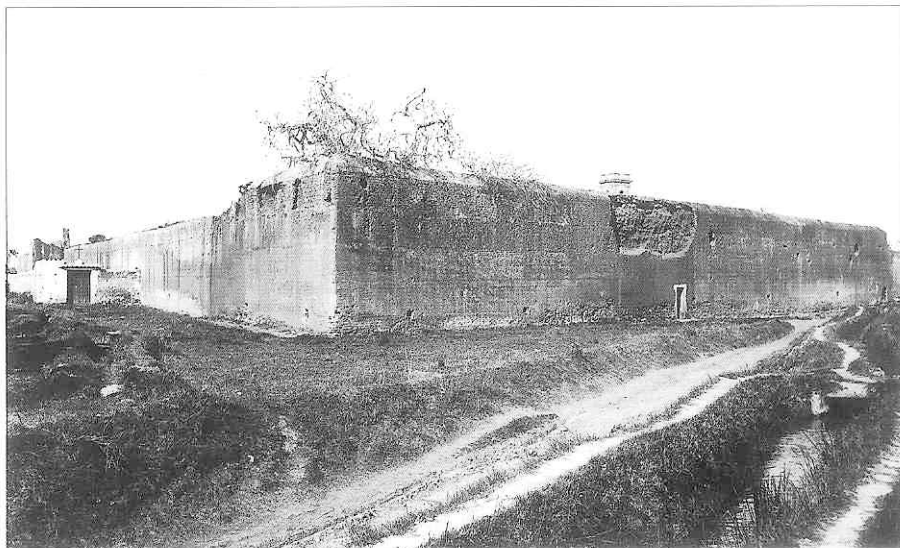

Llenç de la muralla del costat orientat cap a València. A la torre encara es conservava un dels seus merlets i, amb tota claredat, es veu la zona de propietat comunal que separava la muralla de les hortes de propietat privada. (f.: Arx. Mas).

Llenç de muralla del costat de Borriana. En primer terme una de les creus del Calvari; entre aquesta i la muralla l'espai de propietat comunal que, amb el pas dels anys, varen usurpar per afegir-lo al Calvari i transformar tots dos espais en un hort de tarongers, finalitat que algú degué considerar molt més profitosa que la que des de temps immemorial havien tingut tots dos llocs comunals.

A l'Arxiu Provincial de Castelló encara es conserven els «expedientes de propiedad fiscal» de l'any 1926 on es demostra com sempre hi ha hagut gent que no ha tingut escrúpols en traure profit dels béns de tots. (f.: Arx. Mas).

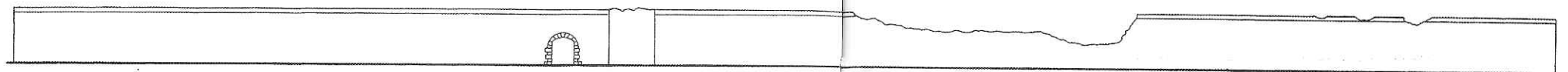
Aspecte de l'angle de la muralla on està el cementeri. En primer terme, la séquia i el camí de la Bassa. (f.: Arx. Mas).

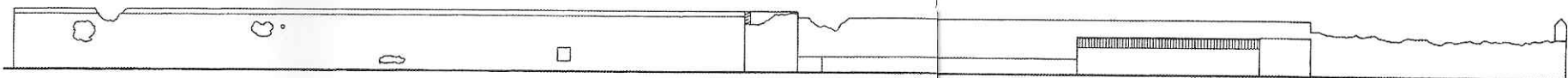
Aspecte del carrer Major de Mascarell des del portal de Nules. A la fotografia, pot vore's amb claredat l'aspecte de les façanes tradicionals de les cases de Mascarell. Aquestes eren emblanquides amb calç i s'acostumava de pintar un sòcol de color fosc, per tal de dissimular els esquits de terra que marcaven tant els carros com la caiguda de l'aigua de les plogudes. Pot observar-se que encara no hi havia voreres i com les cases no tenien canals per a la recollida de les aigües de pluja. Les finestres de la planta baixa, per qüestions de seguretat, solien ser molt menudes i eren poques les cases que tenien balcons. (f.: anòm.).

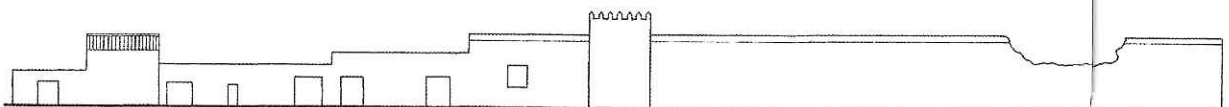
Entrada a Mascarell des del portal de l'Horta. Aquesta era l'entrada que tenia més moviment, ja que connectava directament amb la zona dels llavadors i els camins que portaven a l'horta. (f.: anòm.).

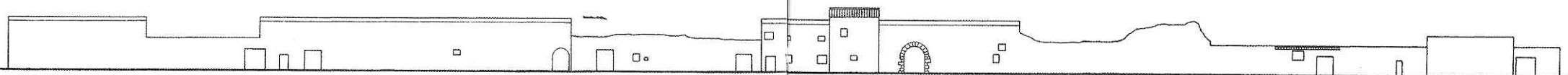
ALZADO ANTERIOR

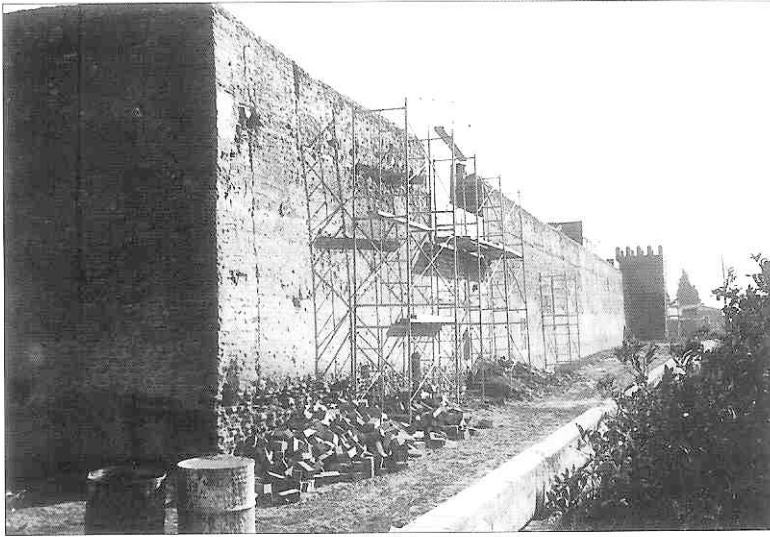
ALZADO LATERAL DERECHO

ALZADO LATERAL IZQUIERDO

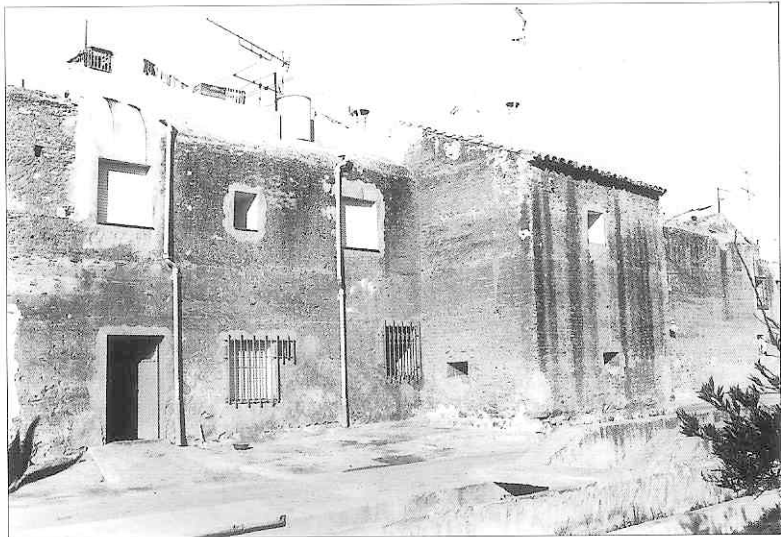

Alçat de les muralles de Mascarell fet a les obres de restauració de l'any 1980. En ell es deixa constància de les portes, finestres i forats oberts il·legalment fins el moment de portar a terme la restauració. Per comprovar quins atemptats han sofert les muralles des de dit any només cal mirar la realitat actual. Al mateix temps aquest document gràfic ens dóna testimoni de l'actitud que han tingut les autoritats que les han tolerat, anteposant els interessos particulars als de la comunitat de veïns.

Obres de restauració de la muralla al desembre de l'any 1980.

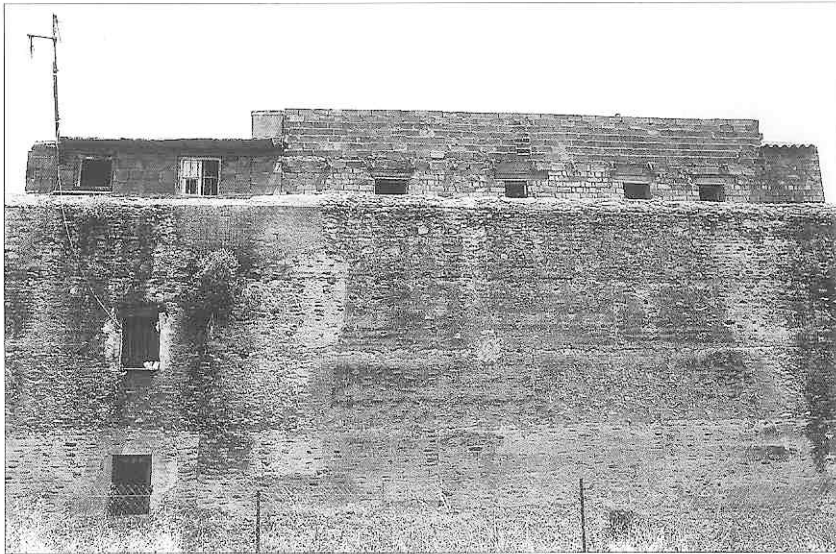
Malgrat l'actuació del Ministeri de Cultura, la gent va continuar obrint finestres i portes, i fins i tot, en aquest cas, construint damunt mateix de la muralla. Les autoritats «compresives» i «tolerants» continuaren amagant el cap baix l'ala per no fer-se de mal de voler. (f.: V. Felip).

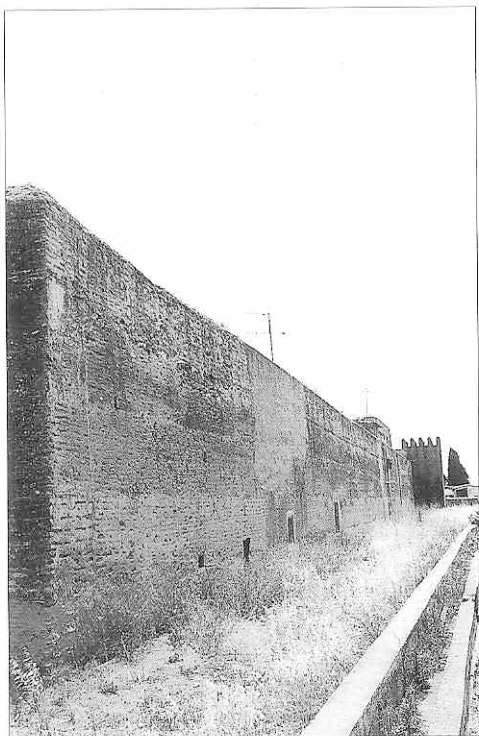
Exemple de la degradació soferta per la muralla com a resultat de la falta d'escrúpols d'alguns individus que s'han apropiat d'un bé comú, ocupant i destruint la muralla, i testimoni de la passivitat de les autoritats locals envers l'atemptat contra un bé públic que, al mateix temps, és conjunt històric-artístic. (f.: V. Felip).

Aspecte general de l'actual estat de degradació del llenç de muralla del costal del portal de l'Horta. (f.: V. Felip).

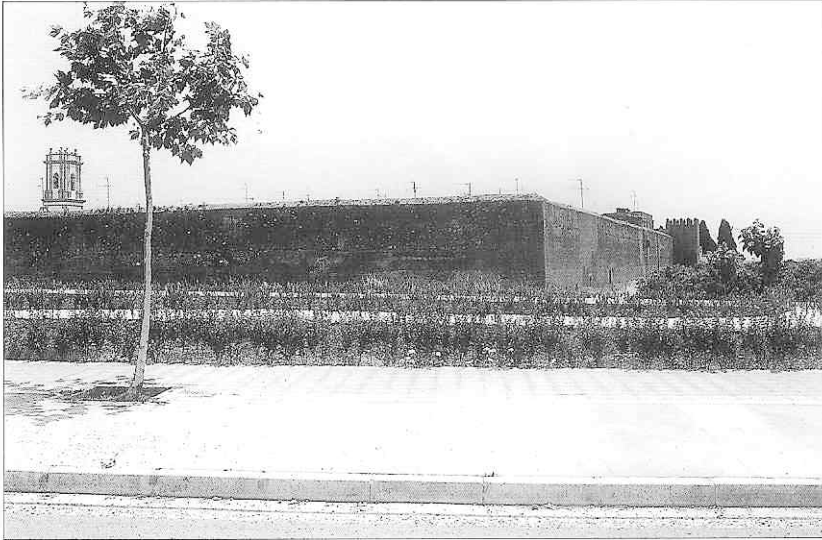
Després de la restauració de l'any 1980 es va aplegar a construir damunt mateix de la muralla. (f.: V. Felip).

Llenç de la muralla del costat de cap a València, on pot vore's l'altura original de la muralla i la zona de domini públic equivalent a la del costat de cap a Castelló que fou apropiada per particulars. (f.: V. Felip).

Llenç del costat del portal de Nules. A la fotografia pot comprovar-se la minva d'alçada de les muralles que va representar el cobriment de la séquia Major de Nules. (f.: V. Felip).

Vista parcial del jardí construït darrerament junt a les muralles. Amb aquesta actuació, feta per l'Ajuntament de Nules amb l'ajuda econòmica de la Diputació, l'altura de les muralles queda minimitzada. (f.: Escrig).

Quan creixquen els arbres no es vora la muralla.
(f.: Escrig).

Aspecte de la degradació del recinte urbà. (f.: V. Felip).

Malgrat el «*Plan Especial*» continuen els desgavells en les noves construccions, una falta de seguiment de les obres porta a un continuïsm de la política de fets consumats. (f.: V. Felip).

Aspecte actual del portal de Nules; aquest va ser mutilat als anys 60 per tal de permetre el pas del camió de la farina. La torre reconstruïda a l'any 1980, res té que veure amb l'aspecte de les torres originals. (f.: V. Felip).

